

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 РОКІВ – САМОУСВІДОМЛЕННЯ, НАДІЯ, ДОСВІД

Любомир Пиріг
доктор мед. наук,
академік НАМН України,
членкореспондент
НАН України,
професор
кафедри нефрології
Національної медичної
академії післядипломної
освіти ім. П.Л. Шупика,
м. Київ

Що події в Україні 1917–1921 років заслуговують оцінки як революційне явище, підтверджує й філателія: поштова марка і конверт, штемпель («Українська революція. 100 років. Київ, 01.03.1917»); блок «Державні печатки України. До 100-річчя Української революції 1917–1921 років». На чотирьох марках блоку – портрети очільників історичних подій тих років: *М. Грушевський* (1866–1934), *П. Скоропадський* (1873–1945), *В. Винниченко* (1880–1951), *С. Петлюра* (1879–1926).

Якщо засобами філателії представити цю тему широко, то текст та ілюстрації зайняли б десятки сторінок, особливо з поштовими марками тих років. Останні, починаючи від 1918 року, підтвердили зародження Української Держави, у чому могли переконатися, отримуючи марковану кореспонденцію, мільйони людей світу. Філателісти повсякчас цікавляться подіями 1917–1921 років в Україні, збираючи, сортуючи та зберігаючи російські, австро-угорські марки з надруком тризуба (особливо російські з різних губерній), а також оригінальні марки Української Народної Республіки (УНР).

У різних губерніях Росії того часу форма надруку тризуба була різною, що сприяло збагаченню й урізноманітненню філателістичних колекцій. Так, у 1918 році введено в обіг оригінальні марки з українськими мотивами за проектами художників *Г. Нарбута* і *А. Середи*. У 1919 році була замовлена і віддрукована у Відні велика (14 марок, художник *М. Івасюк*) серія, але в обіг вона вже не поступила.

Готовність до революційних подій в Російській імперії майже постійно жеврїла, рідко вона вибухала (декабристи, революція 1905–1907 років). Але у XIX столітті після скасування кріпацтва (1861 р.) «бунтарів» у Росії ставало дедалі більше, підпільний рух набував національних, у т. ч. українських особливостей. Філателія своїми випусками (портрети, пам'ятники на марках, на конвертах, пам'яткові штемпелі) може продемонструвати борців за державність України, предтеч революції 1917–1921 років.

Пошта України ще не встигла (і не встигає) вшанувати українців, які у XIX ст. та в час революційних подій XX ст. були в рядах підпільної боротьби проти існуючого режиму. Перелік таких осіб доповнюють філателісти діаспори, особливо так звана «Підпільна пошта України».

Революційні події в Україні почалися з початком страйків у Петербурзі, Лютневої революції, після зречення престолу 15. 03. 1917 р. імператором *Миколою II*. Київ був готовий до дій при розвалі Російської імперії. 17 березня була створена Центральна Рада (ЦР), 20 березня – її Президія. Головою обрали *М. Грушевського*, який на той час після арешту перебував у Москві, але в скорому часі повернувся до Києва.

Будинок, де працювала ЦР, вперше зображений на одній із марок УНР в серії, яка не встигла поступити в обіг, а пізніше – на численних конвертах СРСР як київський філіал центрального Московського музею В.І. Леніна (тепер це Будинок вчителя).

Портрет М. Грушевського – на одному конверті СРСР (1991 р.) до 125-річчя народження, з двомовним

(українським і російським) підписом «Український вчений, історик, академік АН СРСР і УРСР», раніше – на випусках української діаспори, пізніше – на двох марках пошти України (1995, 2016), на деяких конвертах місцевих випусків, у т. ч. до відкриття пам'ятника у Львові (штемпель – Львів, 13. 06. 1994).

М. Грушевський на той час був прихильником автономного національно-територіального статусу України з 9-ма губерніями: *Чернігівська, Полтавська, Харківська, Київська, Подільська, Волинська, Катеринославська, Таврійська, Херсонська*. Велися розмови про включення Кубані. Ця ідея була підтримана з'їздами (03–04.1917) соціалістів-федералістів, Української соціал-демократичної робітничої партії (члени *В. Винниченко, С. Петлюра*).

М. Грушевський очолив Український національний конгрес 19–24. 04. 1917 р. (заступник – В. Винниченко) за участю понад 900 учасників з усієї Росії. В. Винниченко, С. Петлюра 18. 05. 1917 р. на I-му Українському Військовому з'їзді увійшли до складу Генерального військового комітету України. Уряд (Генеральний секретаріат) України, створений 28 червня, очолив В. Винниченко, а С. Петлюра став генеральним секретарем військових справ.

Тимчасовий уряд Росії не визнав Центральної Ради та її I-го (23. 06.1917) та II-го (16. 07.1917) Універсалів, погоджувався на включення до Української автономії не 9, а 5 губерній. На з'їзді народів Росії (21.09.1917) за участі представників 12-ти національностей була створена Рада народів Росії, яку очолив М. Грушевський.

Російсько-комуністична опозиція, яка в Україні постійно зростала, посилилася після Жовтневого перевороту в Росії (07.11.1917). У грудні (17.12.1917) за підписами *Леніна* і *Троцького* до Києва прийшла телефонограма «До українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради», в якій зазначено, що у разі відмови від виконання ультиматуму протягом 48 годин «*Раднарком вважатиме ЦР в стані війни проти радянської влади*».

У березні 1918 року було введено в обіг грошові одиниці – гривні, про що нагадує поштовий конверт діаспори (США) «Золотий ювілей українських банкнотів». Шаги були в обігу у вигляді поштових марок на грубому папері з написом на звороті: «*Ходить нарівні з дзвінкою монетою*».

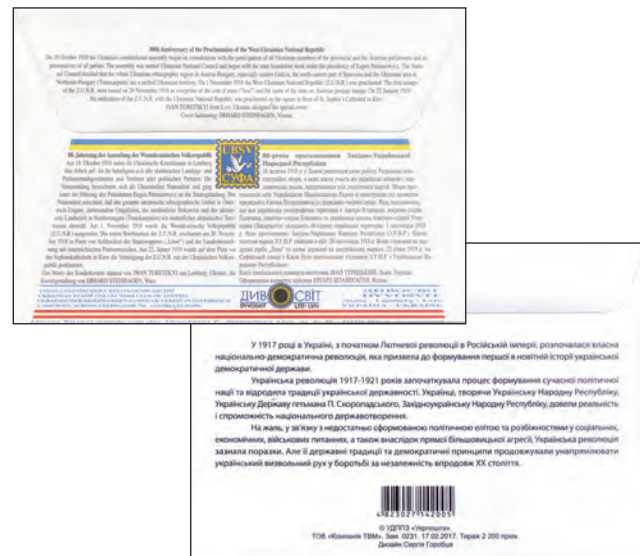
У грудні 1917 року (24–25.12) в Харкові на III обласному з'їзді рад Донецько-Криворізького басейну було проголошено встановлення радянської влади в УНР та обрано українсько-радянський робітничо-селянський уряд. Головувала *Євгенія Бош* (1879–1925; конверт СРСР), в подальшому закінчила життя самогубством.

Німецьке військо, його владні особи, які перебували в Україні, були незадоволені владою України. Україна отримує статус Гетьманату, очолити який дає згоду *Павло Скоропадський*. Пропонували *Є. Чикаленку* (1861–1929; конверт 2011 р.), але він відмовився.

Утвердження П. Скоропадського гетьманом відбулося в ніч на 30 квітня 1918 року. Водночас з певними заходами в економіці, аграрній політиці, яку не всі схвалюють, розгортається діяльність у сфері культури: перші державні університети в Києві (06.10.1918) та в Кам'янці-Подільському (22.11.1918); Національна бібліотека в Києві; Український національний театр під керівництвом *П. Саксаганського*, «Молодий театр» *Леся Курбаса*; дипломатичні стосунки з 12-ма країнами; за кордоном відкрито 50 консульств різного типу; понад 30 країн визнали Українську державу. І при цьому: 14.11.1918 р. – інспірований гетьманом акт про федерацію – об'єднання з білогвардійською Росією.

У ніч з 13 на 14 грудня 1918 року відбулося засідання Українського Національного Союзу під головуванням В. Винниченка та за участі С. Петлюри як головного отамана передбачуваного повстання проти Гетьманату при активній допомозі колишніх січових стрільців, воїнів Української Галицької армії (УГА) *Є. Коновальця* (1891–1938) та *А. Мельника* (1890–1964). 14 грудня П. Скоропадський зрікся влади і виїхав до Німеччини.

У владних верхах не було спільної думки. С. Петлюра розраховував більше на допомогу країн Антанти, В. Винниченко – проти. Ситуація складна, небезпечна: на заході – польські війська, на півдні –

Добровольча армія Денікіна, на сході та півночі — Червона Армія. При цьому від 29 квітня 1918 року на Чорноморському флоті майорить український прапор (штемп.— Севастополь, 29.04.1918). Спроба створити військову диктатуру на чолі з тріумвіратом **С. Петлюра, Є. Коновалець, А. Мельник** (16.01.1919) була невдалою, неузгодженою. М. Грушевський, В. Винниченко перебували за кордоном.

28 січня 1919 року в історію України вписується нова сторінка — злука УНР і ЗУНР.

Початок ЗУНР — після «Листопадового зриву» 01.11.1918 року (українське повстання у Львові), історія ЗУНР — під керівництвом президента **Є. Петрушевича** (1863—1940), пам'ять про якого вшанована низкою конвертів з його портретом українськими філателістами США, та **К. Левицького** (1859—1941) (конверти пошти Австрії, України з пам'ятковими штемпелями).

Керівництво ЗУНР робило спроби організації міжнародних зв'язків. Наприклад, поет **П. Карманський** (1878—1956) представляв ЗУНР у Бразилії. Поштові марки ЗУНР — це марки Австро-Угорщини з надруками тризуба і надписами «Західна Українська Народна Республіка» або «З.У.Н.Р.». Особливо були в обігу так звані «коломиїські поштові марки», ініціатором створення яких був **Чернявський І.К.** (1864—1959), український державний, громадсько-політич-

ний та культурно-освітній діяч, доктор права (серія конвертів (місцевого значення, зі штемпелем).

Більше щодо ЗУНР, особливо про її військову силу — Українських Січових Стрільців (УСС), Українську Галицьку армію (УГА) — дивіться в нашій статті в журналі «Світогляд», 2014, №5, с. 20—23.

Після 2014 року тема Січового стрілецтва у філателії поповнилася конвертом пошти України «100 років від часу боїв за гору Лисоня» (штемп. Бережани Тернопільської області, 03—04.09.2016), конвертами місцевого випуску (Мукачеве Закарпатської області) «1914—2014. 100 років від початку Першої світової війни. К.у.К. Feldpostamt Munkacs» На звороті конвертів — згадка про легіон УСС у Закарпатті, про його участь у місцевому громадському житті.

Спроби С. Петлюри організувати тісні взаємозв'язки з Польщею та спільно з польською армією протистояти Червоній Армії були безуспішними. Україна всеціло була опанована більшовиками, незважаючи на деякі повстання місцевого значення, які кривоаво придушувалися. Після «злуки» 28.01.1919 Є. Петрушевич став шостим членом Директорії, але тільки до 6 липня 1919 року.

У листопаді керівництво УНР змушене було покинути Київ, Директорія на деякий час осіла в Кам'янець-Подільському. У грудні 1919 року її повноваження вичерпалися. С. Петлюра виїхав до Варшави,

Є. Петрушевич – до Відня. У квітні (21.04) 1920 року представником УНР *А. Ливицьким* (1879–1954) був підписаний санкціонований С. Петлюрою Варшавський договір, неоднозначно сприйнятий політиками. Польща заволоділа Східною Галичиною, Західною Волиною, Холмщиною, Підляшшям, Поліссям. Можливо, в душі С. Петлюри було болісно, і тому Варшавський договір не має його підпису.

Українці, особливо галичани та буковинці відчували Першу світову війну також як в'язні концтаборів. Річ у тому, що росіяни під керівництвом *Брусилова* окупувавши Галичину, намагалися «очистити» її від українців-греко-католиків, австрійці були насторожені проти «москвофільства» в середовищі українців і тому також по-своєму «чистили» Галичину і Буковину. Концтабір у Гмюнді спізнали 300 тис. буковинців і галичан, 35 тис. знайшли тут останній спочинок. Про «Життя в таборі Гмюнд 1915–1918» нагадав конверт Австрії 1997 р. Чи там було більше «біженців», як зазначено на конверті, чи ув'язнених?..

Віддали також належну шану Січовим стрільцям герої Майдану (2014–2015), заявивши таким чином про спадкоємність своїх переконань ідеології часів збройної боротьби за незалежність. Появилася велика кількість марок «пошти Майдану», присвячених Січовим стрільцям належної художньої якості.

В історії України немало кривавих, трагічних сторінок. Період 1917–1921 років зберігається в пам'яті українців у зв'язку ще з двома подіями.

Це – бій під Крутами 29 січня 1918 року, в якому безпосередньо та в полоні після якого загинули переважно молоді добровольці-студенти, не навчені навіть володіти зброєю. Філателія відзначила цю трагедію серією конвертів (місцевого видання, видання діаспори) пам'ятковими штемпелями, двома конвертами пошти України.

Революція 1917–1921 років зійшла до рівня місцевих повстань і двох зимових походів українських військових частин, які на той час відступили з України і розмістилися в Польщі. Перший Зимовий похід під проводом генерала *Г. Омеляновича-Павленка* (1881–1962) відбувся 06.12.1919 – 06.05.1920. Участь у ньому брав майбутній відомий кінорежисер, письменник *О. Довженко* (1894–1956), якому присвячена велика кількість філателістичних випусків СРСР і України як кінорежисерів.

Другий Зимовий похід, підтриманий польською владою, відбувся в жовтні 1921 року. Учасники походу біля містечка Базар були оточені кіннотою *Г. Котовського* і 17.11.1921 р. частина українських воїнів полягла, більшість потрапила в полон і 23 листопада в кількості 359 осіб була розстріляна. Героїчну жертвність вшановано серією марок Підпільної пошти України (США).

У даній статті немає жодного прізвища, не згадано ні одної особи, портрета якої нема на поштовій марці, на поштовому конверті з доповненням пам'ятковими штемпелями до ювілею, до певної події, в якій ця особа була головною. Можна було б продовжити перелік особистостей, які відіграли більшу чи меншу

роль в подіях 1917–1921 років. Обмежимося тільки їх переліком.

Із політиків-ідеологів відомий *Д. Донцов*" (1883–1973). Прямого, тісного відношення до подій 1917–1921 років він не мав. Пов'язаним з цими подіями (переважно в масштабах ЗУНР) був *О. Попович*" (1856–1930), який того часу навіть заслужив у народі називатися «*Українським президентом Буковини*». Він постійно був у сфері громадсько-політичної, педагогічної діяльності. Також проявив себе активістом у сфері політики, педагогіки *Н. Григорієв*" (1883–1953). Він був членом ЦР, від 1921 року продовжував діяльність на громадській ниві в Празі. Ще один член провладу ОУН *Д. Грицай* (1907–1945) реалізував свої переконання не тільки у громадсько-просвітницькій роботі, але й в УПА. Загинув у тюрмі в Празі.

Особливе місце в суспільному житті України займав та займає створеними ним політичними працями поляк за походженням *В. Липинський*" (1882–1920). Пошта України вшанувала його пам'ять випуском двох конвертів. Талановитий художник *М. Гаврилко*" (1882–1920) – «гарячий» український патріот – загинув під час революції 1917–1921 років.

Письменники, які жили й творили в роки Першої світової війни, по-різному були причетними до воєнних подій, до Січового стрілецтва. Їх вшановано виданням конвертів з їх портретами, ювілейними штемпелями: *А. Чайковський*" (1857–1935); *Р. Купчинський*" (1894–1976), який створив багато пісень, створивши жанр стрілецьких пісень (січових стрільців); письменники *Зінаїда Тулуб*" (1890–1964), *Ю. Шкрумеляк*" (1895–1965), *В. Гжицький* (1895–1973), *Г. Косинка*" (1899–1934), *Б. Антоненко-Давидович* (1899–1984) зазнали ув'язнень у тюрмах або заслання; письменники *В. Поліщук* (1897–1942), *Є. Плажжик*" (1896–1936) загинули на заслання; письменники *А. Крушельницький*" (1878–1937), *М. Ірчан* (1887–1937) розстріляні, *І. Микитенко*" (1897–1937) покінчив самогубством. По-різному склалася доля у людей, на роджених у XIX ст. в роки визвольних змагань на початку XX ст. та в роки Першої світової війни. Тисячі українців змушені були покинути Україну, земля якої опинилася під владою Польщі, Чехословаччини, Румунії і СРСР, де життя їхнє було під загрозою.

Двох активних учасників революції – С. Петлюру і Є. Коновальця (в статусі організатора керівництва УВО–ОУН) – наздогнали більшовицькі кулі й за кордоном, поза Україною. Після загибелі Є. Коновальця ОУН очолив А. Мельник.

Українська революція 1917–1921 років внесла у свідомість українців-сучасників і наступних поколінь українство, зародила надію на реалізацію мети державницького відродження. Надія здійснилася у цьому ж XX столітті. Набутий в минулі часи досвід у зв'язку зі змінами в суспільстві, (в моралі, психології, в глобальній політиці) має велике історичне значення. Єдина теза досвіду не втрачає своєї актуальності і звучить словами духовного гімну України:

**«В єдності сила народу,
Боже, нам єдність подай!» ■**